

Kavelbro från 1600-talet i Hökenbergs gränd, Arboga

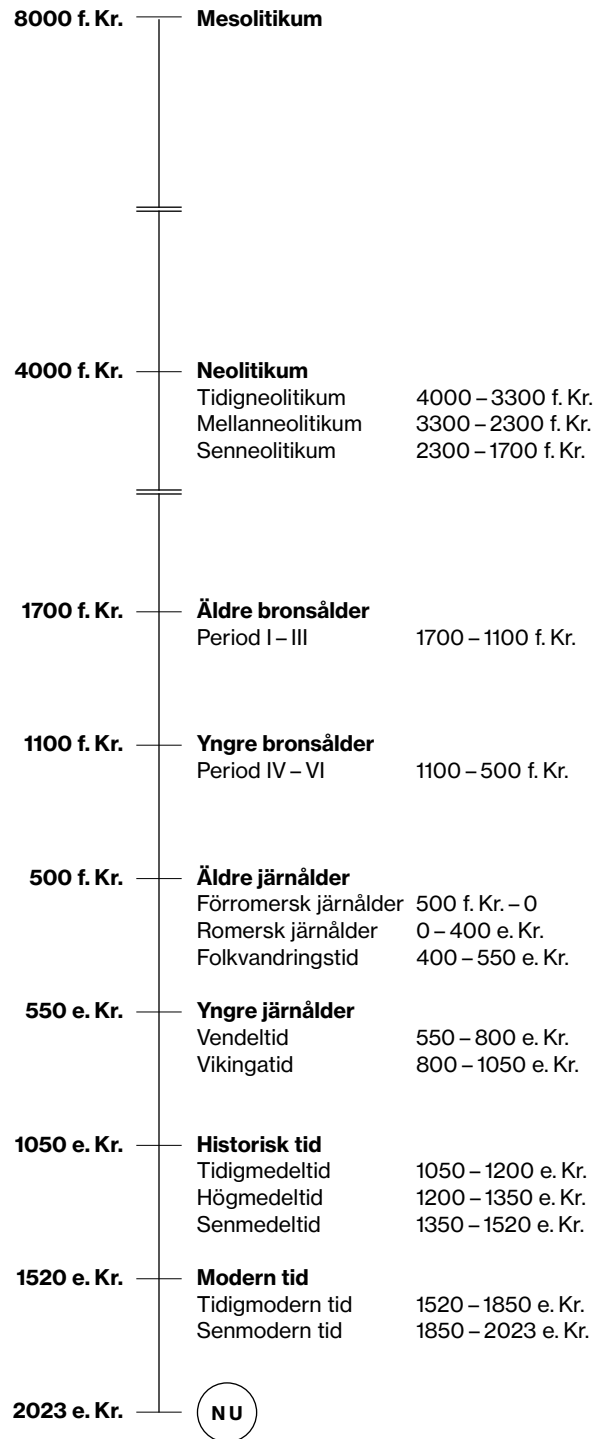
Arkeologisk undersökning

L2004:3307, stadslager
Hökenbergs gränd
Arbogabygdens församling
Arboga kommun
Västmanlands län
Västmanland

JONAS ROS

ARKEOLOGISK
PERIODINDELNING

FRÅN
STENÅLDER
TILL
NUTID

Kavelbro från 1600-talet i Hökenbergs gränd, Arboga

Arkeologisk undersökning

L2004:3307, stadslager
Hökenbergs gränd
Arbogabygdens församling
Arboga kommun
Västmanlands län
Västmanland

JONAS ROS

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB

STIFTELSEN KULTURMILJÖVÅRD
PILGATAN 8 D
721 30 VÄSTERÅS

Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

WWW.KMMD.SE

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2023

Samtliga foton av Jonas Ros.

OMSLAG
Schaktet med kavelbron.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-8041-175-2

INNEHÅLL

Sammanfattning	5
Inledning	5
Målsättning	5
Arboga	5
Tidigare undersökningar	7
Metod och genomförande	8
Undersökningsresultat	10
Tolkning	12
Utvärdering	12
Referenser	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Figur 1. Undersökningsområdet i Arboga markerat med blå färg. Vidare ses Arbogas stadslager, fornlämning L2004:3307. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SAMMANFATTNING

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) gjorde under maj månad 2023 en arkeologisk undersökning i Hökenbergs gränd i Arboga med anledning av ledningsarbeten. I schaktets östra del framkom rester av en kavelbro som bedöms vara från 1600-talets början.

Inledning

Den 2 maj 2023 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård en arkeologiskt undersökning i form av en schaktningsövervakning i Hökenbergs gränd i Arboga med anledning av att Arboga Vatten och Avlopp AB proppade, det vill säga stängde, en befintlig servis som inte användes. Samtidigt lades en ny dagvattenservis ned intill befintlig spillvattenledning. Undersökningen gjorde av Jonas Ros som också har sammanställt rapporten.

Målsättning

Länsstyrelsen angav att syftet med undersökningen var att dokumentera den del av fornlämningen, L2004:3307 stadslager, som framkom vid schaktningen.

Arboga

Fornlämningen Arboga, stadslager, omfattar ett cirka 960×530 meter stort område med kulturlager (KMR, figur 1). Arboga tycks ha blivit en stad under 1200-talet. *Arboga* omnämns 1286 och betyder åbåge eller åkrök. År 1285 grundades ett Franciskanerkonvent i Arboga och deras kyrka var Heliga Trefaldighets kyrkan (figur 1 och 4). I Arboga hölls flera viktiga möten och riksdagar (Ljung 1949; Schück 1926:279ff; Järpe 1977; Wahlberg 2003:24).

Staden Arboga ligger både på den norra och södra sidan av Arbogaån och stadsdelen söder om ån tycks ha planlagts och lagts ut något senare än stadsdelen norr om ån (Oldén 2001:15). Anmärkningsvärt är att stadsområdet söder om Arbogaån tillhörde Närkes lagsaga och området norr om ån tillhörde Västmanlands lagsaga. Även i kyrkligt avseende var staden delad och området söder om ån tillhörde Strängnäs stift och området norr om ån tillhörde Västerås stift (Järpe 1977; SDHK 20447).

Arbogas uppkomst och utveckling har nära samband med bergsbruket. Arbogaån var en viktig transportled. Järn transporterades längs med ån från Noraskog och Lindesbergs bergslagsområden. Arboga var en viktig omlastnings och utskeppningshamn för järn. Under 1400- och 1500-talen hade staden Arboga framför allt kontakter med områdena norr och väster om staden. Områdena öster om Arboga har varit mindre väsentliga för staden eftersom staden Köping var centralort för de områdena. Arbogas närmaste omgivning var jordbruksbygd med boskapsskötsel (Schück 1926:279ff; Ljung 1949:48ff, 228ff; Järpe 1977) och sannolikt hade staden en lokal marknadsroll för jordbruksprodukter.

Figur 2. Den äldsta kartan över Arboga från 1660-talet. Norr om Arbogaån ses en bäck, Skolbäcken, med broar över. Undersökningsområdet är markerat med en blå ring (efter Lindhagen & Thagaard 1976).

Den äldsta kartan över Arboga är från 1660-talet (figur 2). På den kartan ses på norra sidan av Arbogaån en nu igenlagd bäck, Skolbäcken, som sannolikt var östgräns för den medeltida staden norr om ån. På 1600-talet hade staden expanderat och enligt kartan från 1660-talet fanns tomter öster om bäcken där undersökningen gjordes.

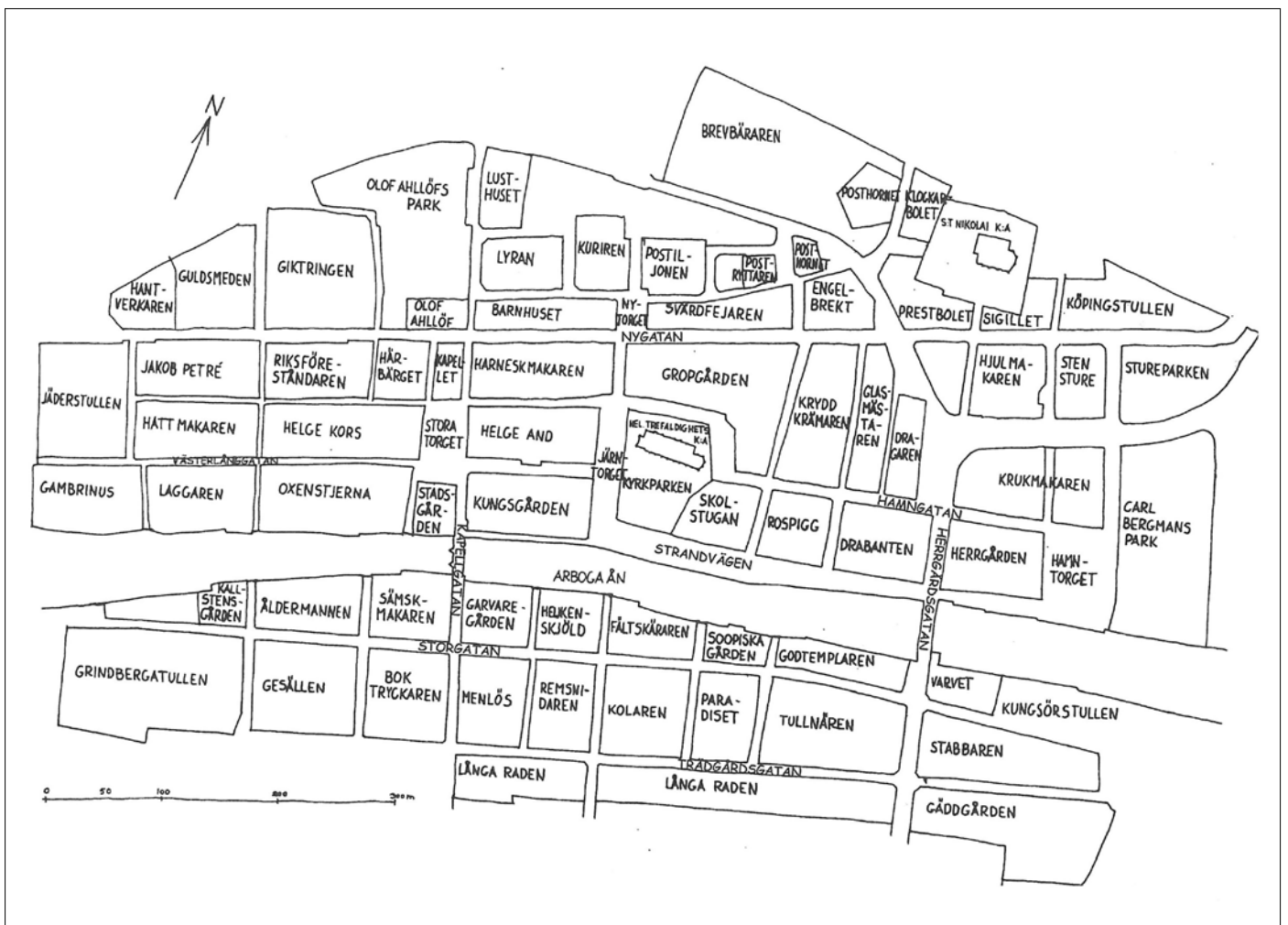
År 1643 fick Nora och Lindsberg stadsrättigheter som sammantaget med tillkomsten av Hjälmare kanal ledde till att Arbogas roll som omlastningsplats och utskeppningshamn minskade (Järpe 1977:8).

Tidigare undersökningar

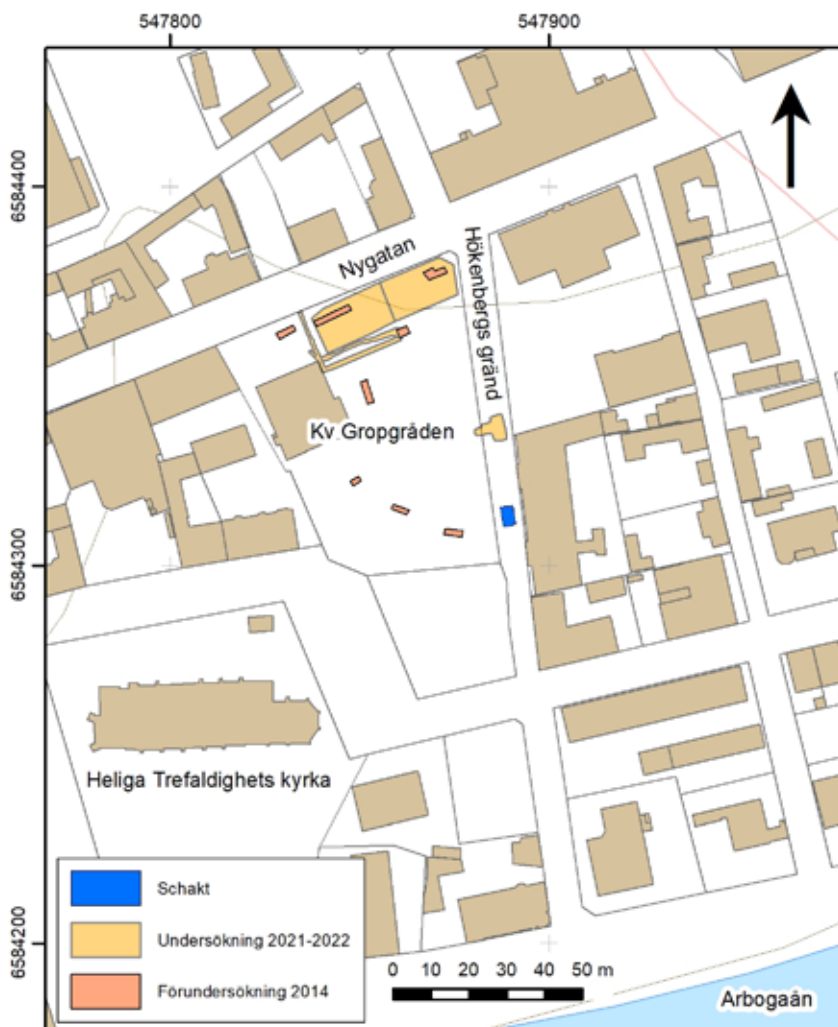
På den södra sidan av Arbogaån i kvarteret Sämskmakaren har en byggnadsdetalj daterats dendrokronologiskt till omkring 1243 (Jonsson & Wallebom 2004). Vid ett flertal undersökningar på den södra sidan av Arbogaån har endast kulturlager med spår av odling och bebyggelse från senare tid påträffats. Redan under medeltiden kan det på många gårdar ha varit liknande bebyggelsestruktur som idag, med öppna gårdar med odlingar på tomterna och med bebyggelse invid gatan. De medeltida husen låg sannolikt under de befintliga gatuhusen och strax innanför dessa. Den äldsta bebyggelsen söder om ån tycks ha legat väster om bron. Under 1300-talet och de följande århundradena har bebyggelsen expanderat österut och söderut (Ros 2022 och där anf. litt.).

Norr om Arbogaån i kvarteret Harneskmakaren har den äldsta bebyggelsen som undersökts daterats till cirka 1200 (Anund 1995 och där anf. litt.). De flesta stenhus som är kända i Arboga har funnits norr om Arbogaån.

År 2014 gjordes en arkeologisk förundersökning i kvarteret Gropgården och åtta schakt togs upp (figur 3 och 4). Bebyggelse lämningar framkom invid Nygatan och i samtliga schakt påträffades odlingslager (Nordström 2015).

Figur 3. Kvartersindelningen i Arboga (Oldén 2001).

Figur 4. Schaktet som togs upp är markerat med blå färg. Vidare ses undersökningar som gjordes 2014 och 2020–2021. Heliga Trefaldighets kyrka var Franciskanernas konventskyrka under medeltiden. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:2000.

Under 2020 och 2021 gjordes en arkeologisk undersökning i kvarteret Gropgården och sex schakt togs upp (figur 3–4 och 7). Lämningar av delar av två hus som dateras till 1600- och 1700-talen undersöktes. I Hökenbergs gränd undersöktes delar av en kavelbro. Två dendrokronologiska dateringar gjordes och sannolikt har virket, som var tall, avverkat någon gång mellan 1609 och 1625 (Spjuth 2022).

Metod och genomförande

Arkeolog kom till platsen då asfalten hade schaktats bort. Då nedgrävningen för ledningarna identifierades schaktades djupare där och ledningarna frilades. En yta med kulturlager framkom och rensades fram. En planritning samt en sektionssritning i skala 1:20 upprättades. En höjdmätning i systemet RH 200 som tidigare tagits med hjälp av GPS cirka 15 meter längre norrut i Hökenbergs gränd (figur 4, Spjuth 2022) användes och med hjälp av en putsning i en vägg i ett hus längs med schaktet kunde höjden fastställas vid sektionen som upprättades.

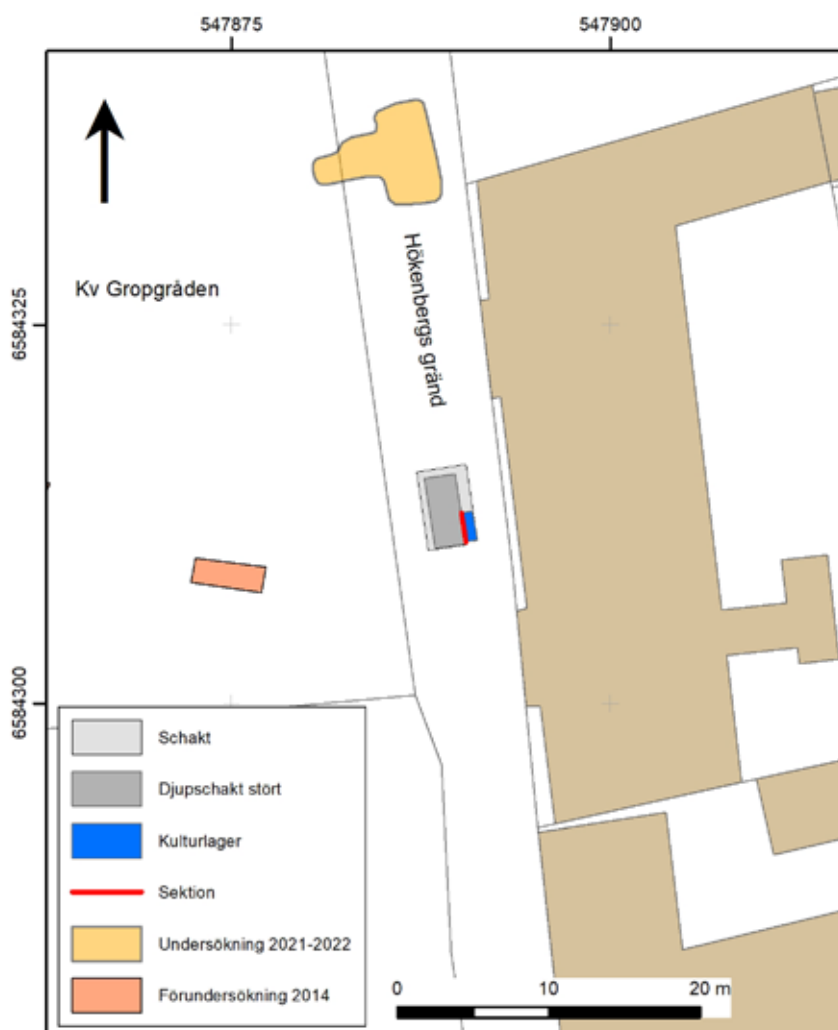
Figur 5. Översikt som visar schaktet i Hökenbergs gränd. Till vänster ses Gropgården där hus nyligen uppförts. Foto från söder.

Figur 6. Översikt som visar schaktet i Hökenbergs gränd. Foto från norr.

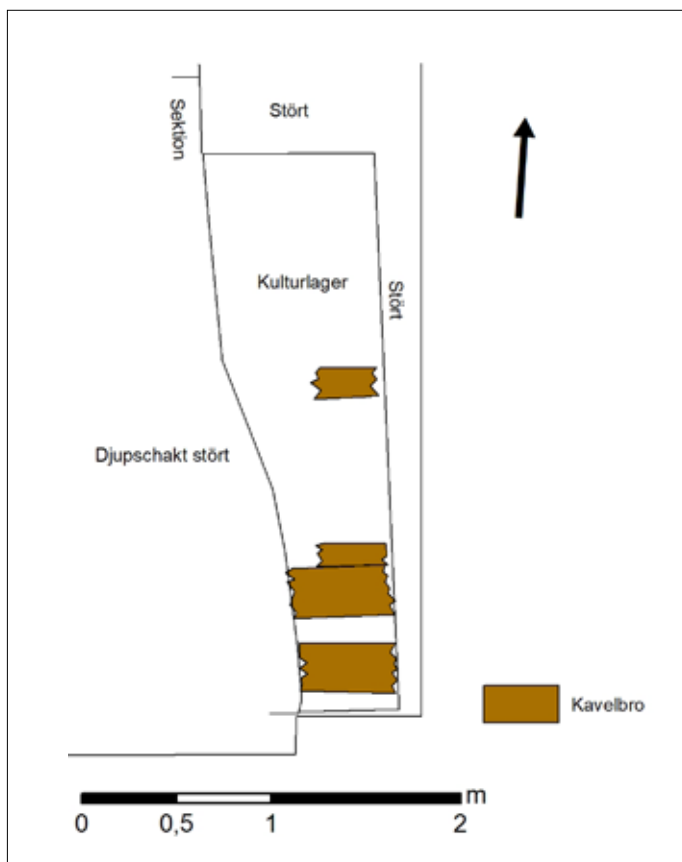
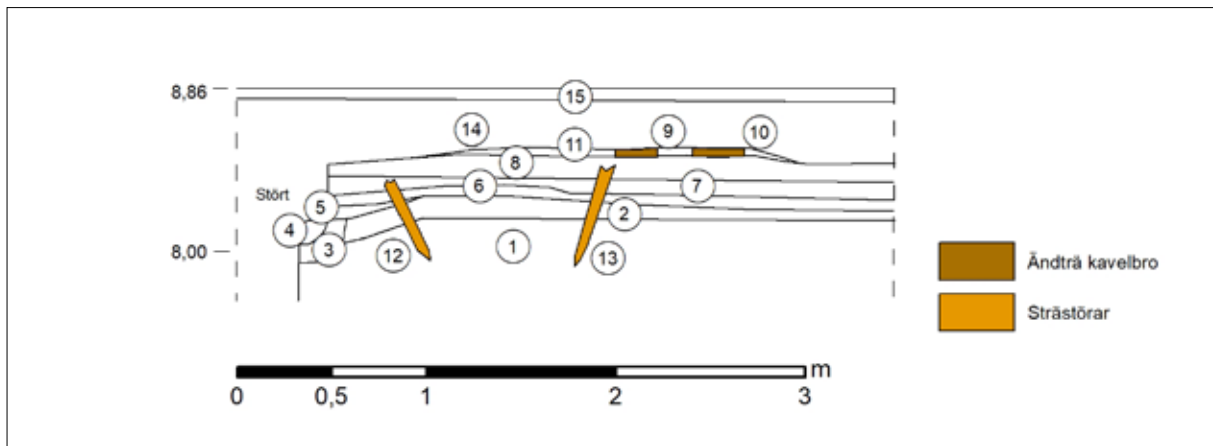
Undersökningsresultat

En yta som var cirka 4,70×2,00 meter stor schaktades (figur 4 och 7). Ett djupschakt, cirka 1,6 meter djupt, togs upp. På den östra sidan av djupschaktet framkom kulturlager på en yta av cirka 3,00×0,90 meter. Där fanns fyra liggande trä som var rester av en kavelbro (figur 8 och 10–11). Träslaget bedömdes vara tall. En kavelbro är en förstärkning som gjordes på vissa gator med syfte att underlätta transporter så att inte hjul från vagnar skulle sjunka ner i marken. Vidare höll sig de som gick på kavelbron relativt torra om fötterna eftersom vatten kunde rinna under kavelbron. En kavelbro är uppbyggd av trästockar, ibland kluvna, som lades längs med gatans sträckning och över dessa lades klivet trä och det var rester av sådant trä som påträffades. Träet som påträffades var dock relativt förmultnat och föll sönder då man tog i det.

Figur 7. Undersökningsområdet med ytan med kulturlager och sektionens läge är markerat. Vidare ses tidigare undersökningar. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:500.

En sektion upprättades (figur 9) och i den ses olika lager som bildats på platsen. Lager 2 är sannolikt en gammal markhorisont. Genom det lagret ses en nedgrävning som kan vara ett dike, och i det ses lager 3 och på det har lager 4 påförts och lager 5 bildats. Därefter tillkom lager 6–8. Lager 9 och 10 är rester av kavelbron och på den fanns ett avsatt lager, nr 11. I sektionen ses två störar som var nedstuckna i undergrunden. Störarnas övre delar var ej bevarade, men de bedöms ha slagits ned med syfte att hålla kavelbron på plats. På detta fanns bärlagret, nr 14, till asfalten. Inga fynd påträffades, men lämningarna bedöms vara från 1600-talets början.

Figur 8. Plan över resterna av kavelbron som bestod av delar av fyra liggande trån. Runt om kulturlagret fanns störningar, det vill säga kulturlagret var bortgrävt. Sektionens läge är markerat. Skala 1:40.

Figur 9. Sektionsritning som visar lagren. Lager 2 var en markhorisont. Lager 3 har tillkommit i en nedgrävning, möjligen ett dike. Lager 9 och 10 är rester av kavelbron. De två störrarna, lager 12 och 13, bedöms ha slagits ner med syfte att hålla kavelbron på plats. Sektionen är sedd från väster. Skala 1:40.

Lagerbeskrivningar:

1. Blågrå lera.
2. Blågrå lera med enstaka tegelflisor.
3. Mörkbrun lerblandad kulturjord med inslag av träflisor. Nedgrävning, kan vara ett dike.
4. Gråbrun lera.
5. Mörkbrun lerblandad kulturjord.
6. Ljusbrun kulturjord blandad med lera.
7. Rödbrun lerblandad kulturjord med stort inslag av förmultnat organiskt material och tegelflisor.
8. Mörkbrun lerblandad förmultnat organiskt material, små stenar och tegelflisor.
9. Liggande ändträ. Del av kavelbro.
10. Liggande ändträ. Del av kavelbro.
11. Mörkbrun lerblandad förmultnat organiskt material, små stenar och tegelflisor. Lagret är något mörkare än lager 8.
12. Stör, sannolikt till kavelbron.
13. Stör, sannolikt till kavelbron.
14. Sand och grus. Bärlager.
15. Asfalt.

Figur 10. Översikt som visar kavelbron och delar av Hökebergs gränd. Foto från norr.

Figur 11. Resterna av kavelbron. Foto från norr.

Tolkning

På en yta fanns kulturlager bevarade och rester av en kavelbro som varit en gatubeläggning i Hökenbergs gränd. Inga fynd påträffades, men lämningarna bedöms vara från 1600-talets början och samtida med den kavelbro som tidigare påträffats cirka 15 meter norr om schaktet.

Utvärdering

Syftet med undersökningen var att dokumentera den del av fornlämningen som framkom vid schaktningen och syftet har uppfyllts.

Referenser

INTERNET

Kulturmiljöregistret (KMR)

<https://app.raa.se/open/fornsok/>

SDHK (Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev)

<http://sok.riksarkivet.se/sdhk>

LITTERATUR

- Anund, J. 1995. *Medeltida bebyggelse och reglering i Arboga. En stadsarkeologisk undersökning i kvarteret Harneskmakaren 1991*. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala rapport 1995:28.
- Jonsson, K. & Wallebom, U. 2004. *Kvarteret Sämskmakaren – en tomt i centrala Arboga*. Västmanland, Arboga stad, Sämskmakaren 5, RAÄ 34. Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen rapport 2004:4.
- Järpe, A. 1977. *Arboga. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 2*. Stockholm.
- Lindhagen, S. & Thagaard, P. 1976. *Arboga innerstad. En studie av bebyggelsen*. Västerås.
- Ljung, S. 1949. *Arboga stads historia. Första delen. Tiden intill 1551*. Stockholm.
- Nordström, A. 2015. *Odling och bebyggelse i det tidigmoderna Arbogas utkant*. Statens historiska museer, Arkeologiska uppdragsverksamheten, Rapport 2015:49.
- Oldén, G. 2001. *Arboga Stadskärna. Bebyggelsehistoria och Byggnadsordning*. Granlund, P. (red.). Arboga.
- Ros, J. 2022. *Crugska gården. Nya perspektiv på Arboga söder om Arbogaån*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. L2004:3307, stadslager (f.d. Arboga 34:1). Crugska gården, kvarteret Fältskären 2 och 3. Arbogabygdens församling. Arboga kommun. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2022:74.
- Schück, A. 1926. *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Spjuth, O. 2022. *Gropgården. Två tidigmoderna hus i Arboga*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning L2004:3307, stadslager. Gropgården 3 och Hökenbergs gränd. Arboga stad. Arboga kommun. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2023:77.
- Wahlberg, M. (red.) 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM22173
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-5366-2022, 2022-11-22
<i>Kulturmiljöregistret uppdragsnr:</i>	202300488
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	2023-05-02
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Arboga
<i>Socken:</i>	Arbogabygdens församling
<i>Fastighet:</i>	Hökenbergs gränd
<i>Fornlämning:</i>	L2004:3307, stadslager
<i>Koordinater:</i>	X6584310, Y547888
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99 TM
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse, digitaliserat i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	En sektionsritning och en planritning i A3-format.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.